

створення в Україні єдиної помісної Церкви в не такому вже й далекому майбутті.

*О.Спис** (м. Київ)

РЕЛІГІЙНО-СУСПІЛЬНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗМІНИ В ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ ГРОМАДАХ (за результатами експертного опитування)**

Зміни, які відбуваються в українському протестантизмі після незалежності країни, багаторазово привертала увагу вітчизняних релігієзнавців. До цієї проблеми у своїх працях зверталися В.Єленський, В.Любашенко, О.Назаркіна, Ю.Решетніков, В.Титаренко, В.Франчук, П.Яроцький та інші. Подальший аналіз, однак, значною мірою ускладнюється браком емпіричного матеріалу, який би супроводжувався первинними інтерпретаціями.

Ставлячи за мету внесок у розширення емпіричної бази досліджень, у рамках загального вивчення суспільно-політичних і соціокультурних орієнтацій вітчизняних протестантів, а також з'ясування соціально-демографічних трансформацій, які відбуваються в їхніх громадах, автор здійснив експертне опитування керівництва союзів євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської (п'ятидесятників), адвентистів сьомого дня, а також пресвітерів і пасторів харизматичних спільнот. Опитування здійснювалося методом персонального стандартизованого інтерв'ю, кожне з яких тривало не менше години; загалом опитано 44 протестантських лідери.

Зміни соціально-демографічного обличчя протестантських громад. Практично всі лідери відзначають, що впродовж останніх п'ятнадцяти років соціально-демографічний склад протестантських громад змінився дуже істотно і став набагато більш адекватним соціально-демографічній структурі українського суспільства. У громадах, по-перше, з'явилася значна кількість представників інтелектуальних професій, лікарів, вчителів, фінансистів, юристів тощо, а також працівників державних органів управління, присутність яких у „старих

пізньопротестантських” громадах за радянських часів було немислимим. „Вирівнювання” соціально-демографічної структури відбувається також за рахунок того, що молодь з пізньопротестантських сімей має можливість отримувати вищу освіту та досягти відповідного соціального статусу. Водночас, декілька харизматичних лідерів відзначили, що в останні чотири-п'ять років до їхніх церков частіше приєднуються ті особи, які сподіваються за допомогою громади досягти матеріального успіху і що приріст відбувається більшою мірою за рахунок знедолених осіб – наркозалежних, осіб без певного місця проживання, ніж за рахунок інтелігенції. За віком – і це відзначено всіма лідерами – серед поповнення найбільше людей середнього віку, в усіх громадах — приблизно 40% складає молодь. Що стосується динаміки членства, то для більшості громад найбільше поповнення припало на кінець 1980-х — першу половину 1990-х років. Зараз приріст у абсолютних цифрах не є значним. Нерідко число новохрещених дорівнює кількості померлих, виключених, або тих, хто з якихось причин вибув з громад.

Триває еміграція протестантів, хоча її пік вже позаду. Лідер одного з п'ятидесятницьких союзів В. Решетинський оцінив еміграцію п'ятидесятників з країн колишнього Радянського Союзу після розпаду СРСР у приблизно 70% від тієї кількості, яка там була станом на кінець 1980-х років. Також активно емігрували з України баптисти, набагато меншою мірою, судячи зі слів їхніх пасторів – адвентисти сьомого дня. Що ж стосується харизматів, то для них еміграція ускладнюється тим, що вони належать до громад, які утворилися вже у посткомуністичний час і, на відміну від „старих пізніх протестантів”, які зазнавали дискримінації з боку режиму, не можуть розраховувати на статус біженця, наприклад, у США. Лідери традиційних протестантських громад розцінюють еміграцію як протиприродне явище – адже віруючи так довго мріяли про релігійну свободу, але дочекавшись її, не хотіли скористуватись її плодами заради власного духовного зростання, процвітання церкви й країни. Однією з чільних причин еміграції була, на думку опитаних, зневіра у майбутньому України. Цікаво оцінюють наслідки протестантської еміграції харизмати: вони вважають, що цей процес мав і позитивні наслідки, оскільки відкрив шлях для ініціативної протестантської молоді.

Говорячи про матеріальний статус вірних практично кожен з пасторів відзначив, що судячи із пожертвувань і десятини у тих церквах, де вона практикується, люди стали багатшими порівняно із першою половиною 90-их років. Причини цього дехто вбачає у покращенні економічного життя в Україні в цілому, інші – у працелюбності християн,

* Спис О. – аспірантка Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

** © Спис О., 2005

деякі харизматичні пастори — в ефективності вчення про сплату десятин, яка веде, на їхнє переконання, до матеріального процвітання. Водночас, деякі лідери громад, котрі входять до Об'єднання харизматичних церков, визнають, що дотепер у харизматичному русі “були викривлення щодо вчення про пожертвування”, і церкви, які входять у Об'єднання відмовляються від так званої “доктрини успіху”, яка домінувала у деяких громадах на початку виникнення харизматичного руху в Україні. Проте у церкві “Посольство Боже” ця доктрина активно проповідується й досі.

Внутрішньоцерковні відносини: старі й нові проблеми та шляхи їхнього врегулювання. Більше половини опитаних так або інакше вказують на те, що порівняно із радянським періодом церковна дисципліна дещо послабилася. Члени громад почуваються, за висловом одного з пресвітерів, „вільніше у своїх відносинах із зовнішніми і, взагалі, зі світом”. Опитані по-різному розуміють що таке „лібералізація церковного життя”, але переважна більшість до „лібералізації” ставиться із підозрою. (“Краще консерватизм, ніж лібералізм. Біблія лібералізму не допускає.” — М. Паночко, голова Всеукраїнського союзу християн віри євангельських).

За словами усіх без винятку протестантських лідерів сучасна протестантська громада не скеровується на контроль за усіма сферами життєдіяльності своїх членів. “Контролювати особистість не можна, — за словами харизматичного пастора Генрі Мадави, — її можна лише надихати”. Хоча троє опитаних і визнали, що в комуністичну добу пресвітери прагли такого контролю, „аби забезпечити віруючих християн від атеїстичної іржі”, а один з них зауважив, що „у нинішньому суспільстві іржі не менше, а, можливо, й набагато більше, ніж тоді”.

Виключення з членів церкви практикується нерідко. Виключення, на думку керівників союзів, є необхідною, хоча і крайньою мірою на необхідність якої вказує Святе Письмо; воно має на меті забезпечення від „вірусу”, котрий здатний вразити всю церкву. Причиною виключення найчастіше стає перелюб, пияцтво, тютюнокуріння, або здійснення злочину. У адвентистських громадах, де особлива увага приділяється дотриманню суботи та “санітарної реформи”, практикується відлучення також за порушення цих принципів та за поганий догляд за дітьми. Звертається увага й на те, як саме людина переживає одноразово скоєний гріх і наскільки глибоким є її розкаяння. Більшість баптистських, п'ятидесятницьких та адвентистських лідерів зауважують, що виключення обов'язково потрібні, але тоді, коли “ гріх вже став системним”.

Водночас, лідери харизматичних громад демонструють дещо більш ліберальний підхід; виключення з церкви є дуже рідким, здебільшого тоді, коли людина „грішить свідомо і наполегливо”. Тут керуються принципом, згідно з яким „церква має бути радше лікарнею, ніж каральною установою”. Втім, і лідери традиційних для України пізньопротестантських спільнот, і харизматичні пастори одностайні у гранично негативному ставленні до розлучень, одностатевих шлюбів, гомосексуалізму, абортів.

В оцінці до шлюбів із іновірцями ставлення протестантських лідерів лишається в цілому негативним. Причому адвентистські лідери заявили про категоричне неприйняття таких шлюбів. Хоча через це з адвентистських громад не виключають, проте такі шлюби не благословляються. Лідери інших конфесій не схильні забороняти такі шлюби, щоправда з православними християнами він дозволяється за умови, якщо ті виявляються “духовно відродженими”; дехто з п'ятидесятницьких пасторів шлюб із православними взагалі не схвалює.

Якщо брати проблему ширше, то українські протестанти, демонструючи толерантність стосовно „інших християн”, виявляють граничну обережність щодо єкуменічного руху. З тривогою за розвитком єкуменізму спостерігають адвентисти: заради того, щоби бути разом, необхідно чимось жертвувати, йти на компроміси, у тому числі віроповчальні, що означатиме руйнування підвалин віри. Частина ж п'ятидесятників вважає, що єкуменізм, який ґрунтується на непорушному камені християнської віри, є прийнятним і навіть необхідним; важливо, щоби християнська єдність не підмінялася віровизнаневим релятивізмом, підміною християнства релігійними філософіями і запозиченнями з ідейних конструкцій течій „Нового віку”. Таку позицію поділяють і харизмати. (принагідно нагадаємо, що євангельсько-баптистське братство, найчисленніше в Європі, так і не повернулося до Всесвітньої Ради Церков, звідки воно у складі Всесоюзної Ради євангельських християн-баптистів вийшло наприкінці 1980-х рр.).

У більшості громад, чиї лідери опитувалися нами, існують протиріччя між віруючими різних поколінь, хоча практично всі респонденти вважають такі протиріччя природними. Неоднакові погляди існують головним чином там, де йдеться про форму богослужінь, їхній музичний супровід, а також про зовнішній вигляд. Практично жоден з лідерів не вважає, однак, що ці протиріччя здатні призвести до серйозних ускладнень у відносинах між віруючими.

На загал можна говорити про зміни у ставленні до жінки в церкві. Якщо баптисти заперечують можливості проповідання жінки з кафедри і категорично не сприймають жіноче священство, то вже п'ятидесятники вважають, що як виняток жінка може бути пастором. Для опитаних пасторів громад, які входять до Об'єднання харизматичних християнських церков України, жінка-пастор, у принципі, не становить проблеми.

Деякі, хоча і не радикальні, зміни порівняно з минулими роками відбулися у ставленні до зовнішнього вигляду членів протестантських громад. Більшість опитаних поділяє погляд, висловлений одним з баптистських пресвітерів: „Зовнішність не регламентується у Новому Заповіті, але віруючі повинні одягатися так, як лічить святим”. Тобто, некривуча, помірна косметика, біжутерія дозволяється і адвентистськими, і деякими п'ятидесятницькими лідерами. Більш жорсткішу позицію щодо регламентації одягу висловили деякі (хоча не всі) харизмати.

Якщо свого часу проблема „мати чи не мати у домівіці телевизор” викликала бурхливу дискусію на з'їзді Всесоюзної Ради євангельських християн-баптистів, то наразі табу на телебачення відсутнє. Але лідери категорично висловлюються проти перегляду програм і фільмів, які містять насильство, розбещеність, елементи окультизму. Тут пастори закликають віруючих керуватися новозавітним принципом: “Усе мені дозволено, та не все корисно”.

Участь у суспільно-політичному житті. Досить різні судження демонстрували опитані стосовно участі церков у суспільному житті і, зокрема, в політичному процесі. Частина з них наполягає на послідовному розділенні тут позицій членів церкви, які як громадяни мають право і обов'язок брати участь у цьому процесі, та власне церкви, котра не повинна займати ту чи іншу політичну позицію, бо до її складу входять люди із різними політичними перевагами. Відразу декілька баптистських, п'ятидесятницьких та адвентистських лідери посилалися, як на негативний досвід, на церкву часів імператора Костянтина; частина харизматичних лідерів зазначала, що має і власний досвід співпраці з політиками і політичними партіями, який важко назвати плідним. Інші ж зазначали, що церква проповідує Євангеліє, яке містить ціннісну програму і якщо політики або держава з очевидністю порушують цю програму або нехтують нею, церква не має права замовчувати це. Частина харизматичних пасторів вказує на обов'язок церкви перетворювати світ, а значить і політичний процес на євангельських засадах, а відтак

– і на необхідність активно впливати на владу й уцерковлювати її. Хоча всі уточнили, що хоча агітації за конкретних особу церквах не здійснюють, проте вчать вірних мати свою позицію стосовно виборів, “бути мислячими людьми” і обов'язково виявляти активну позицію під час виборів. Окрему позицію тут займає церква “Посольство Боже”, яка дуже активно прагне бути присутньою в політиці аж до створення політичної партії (член церкви народний депутат України Л.Черновецький є лідером Християнсько-Ліберальної партії). Дуже промовисто говорив про своє бачення проблеми в одному з інтерв'ю безпосередньо старший пастор церкви „Посольство Боже” Сандей Аделаджа: „Християни не лише повинні брати участь у виборах, християни повинні посідати провідні політичні посади, робити погоду в політичному житті країни. Якщо християни не підуть в політику, якщо християни не візьмуть відповідальність за те, що відбувається в країні, я вам гарантую, за нас це зроблять гомосексуалісти, мусульмани, послідовники того ж самого Осамі бен Ладена... В ідеалі, я впевнений, церква має стати кузнею, де вирощуються люди, які правитимуть країною” [Сандей Аделаджа: Если Джон Керри станет президентом США — это станет судом над нацией! // Другое Время.- 24 октября 2004 г.].

У каталозі проблем, які піднімають у своїх проповідях баптисти, п'ятидесятники та адвентисти помітне місце посідає тема патріотизму, меншою мірою, судячи з відповідей на наші запитання, вона заторкується у харизматичних громадах. Що ж стосується мови проповіді й служіння, то всі опитані одностайні: це має бути мова, якою розмовляє більша частина населення певного регіону. При цьому М. Паночко зазначає: “Ми із центру постійно робимо наголос на тому, що українські християни повинні говорити українською”. Важливість набуття “національної свідомості” християнами підкреслив і президент Всеукраїнського союзу об'єднань євангельських християн-баптистів Г. Комендант.

Цікаво, що попри реальну можливість для членів протестантських спільнот замінювати військову службу альтернативною громадянською і активне використання цієї можливості протестантською молоддю, опитані баптисти, більша частина харизматів та п'ятидесятників вважає службу в армії потрібною. Частина п'ятидесятницьких лідерів вважає, що за умов мирного стану підстав для відмови від військової служби взагалі не існує. Проте практично кожний зауважував, що в кінцевому рахунку питання військової служби — це особиста справа кожного, тому нині

протестантські пастори благословляють своїх вірних на службу в лавах армії, якщо ті цього бажають. Що ж стосується сучасних військових конфліктів, то цікавим виявилось ставлення протестантських лідерів до війни в Іраку. В цілому ними ця війна засуджується, але засуджується по-різному. Категорично засуджують війну адвентисти і баптисти: одні наголошують на тому, “що війна це завжди погано, оскільки ніхто нікому не давав права забирати людські життя”, інші нагадують про заповідь “не вбий” (адвентисти), ще інші вважають, що війна відібрала в Іраку можливості природного розвитку, а “прискорила демократію штучним шляхом” (дехто з п’ятидесятників). Водночас, частина харизматів бачить сподівається, що ця війна відкриє двері для евангелізації мусульманських країн, а більшість п’ятидесятників – що вона звільнить іракський народ від хусейнівського режиму.

Різне ставлення і до участі України в іракському конфлікті – адвентисти вважають, що “Україні немає чого там робити”, частина п’ятидесятників і харизматів схвалюють таку участь. Інша частина не впевнена у мотивації участі: якщо це дійсно миротворча мета, то таку участь слід схвалити, якщо ж йдеться про „індульгенцію” для Кучми та його оточення то, на думку деяких харизматичних лідерів, українська присутність в Іраку не може бути виправданою.

Однією з форм евангельського впливу на українське суспільство опитані лідери вважають релігійні виклади у загальноосвітніх навчальних закладах. Вони схвалюють читання „Християнської етики” у школі, хоча вважають, що коректніше було б говорити “Біблійна етика” і вказують на те, що часом у реальних шкільних уроках забагато культурологічних аспектів, які належать лише одній релігійній традиції, а інколи такі уроки перетворюються на відверту катехизацію (особливу занепокоєність такими тенденціями висловив під час інтерв’ю завідувач відділом Української уніонної конференції АСД П. Ганулич, який спеціально вивчав цю проблему у складі робочої групи Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій). Водночас М.Паночко вважає, що ці виклади можуть здійснюватися особами різних релігійних переконань – головне досягнення мети, якою він вважає зміну дитячих сердець, інакше “постріл буде холостим”. Протестантські лідери звертають також увагу на те, що чинне українське законодавство не передбачає (хоча і не забороняє – О.С.) створення загальноосвітніх шкіл під патронатом релігійних організацій і вважають необхідними законодавчі зміни у цій сфері.

Взагалі ж, зміни до законодавства, точніше – до українського Закону „Про свободу совісті та релігійні організації” не належать до числа пріоритетів протестантських лідерів. Деякі з них вважають необхідним обмежити можливості державних органів контролювати їхню діяльність, інші визнають за можливе тільки незначні корективи до цього закону, але частина виступає категорично проти будь-яких змін, вважаючи, що вони неодмінно спрямовуватимуться на обмеження релігійних свобод.

Говорячи про сприйняття протестантів суспільством, практично всі опитані так або інакше зупинялися на проблемі ставлення до них засобів масової комунікації. Відзначалося, що це ставлення стало об’єктивнішим (адвентистські лідери), але масштабні добродійні програми протестантів висвітлюються дуже скупо (п’ятидесятники). Адвентисти зазначають, що об’єктивно – з позитивного боку висвітлюється соціальне служіння, п’ятидесятники невдоволені скупим висвітленням масштабної благодійної роботи, харизмати вказують на упередженість до них з боку газетярів. Нерідко конфесійні переваги редактора і журналіста стають вирішальними при написанні ним (нею) матеріалу про протестантів. Найбільшу агресивність виявляють при цьому видання Української православної церкви у єдності з Московським патріархатом. З священнослужителями і активними мирянами цієї церкви, до речі, пов’язують опитані і найбільш нетерпиме ставлення до протестантів в Україні.

Нарешті, протестантським лідерам ставилося питання, що найбільше їх непокоїть у розвитку сучасного суспільства. Так чи інакше, але переважна більшість у відповіді на це питання говорила про знебоження світу, про секуляризацію, під якою вони розуміють масову втрату віри у Бога. Так, пастор однієї з п’ятидесятницьких церков В. Котовський підкреслює, що “для церкви гоніння є не страшними, оскільки час показав, що гоніння навпаки зміцнило церкву. Найстрашнішим ворогом для церкви є секуляризація”. Лідери називали найрізноманітніші причини цього явища – скажімо, М. Паночко зазначив, що сучасні церкви, особливо харизматичні, захопилися емоціями і втратили благоговійність, Божий страх, що й призвело, на його думку, до проникнення “мирського” духу в церкву. Подібні настрої фіксувалися під час інших опитувань протестантських пасторів в Україні. Так Мері Рабер наводить слова пастора баптистської церкви з Черкас: «Нині дуже багато західного впливу. Ми втратили благоговіння. Це виявляється і в одязі, і в поведінці.

Люди починають зводити до безтурботності.» Пастор баптистської громади Коростеня Павло Грищенко визнавав, що він бачить деградацію у роботі церкви. З ним погоджується член церкви В. Чернова: «Раніше всі прагли допомагати. Тепер всі хочуть грошей. Всі хочуть будувати кар'єру.» [Мэри Рабер. Радость или горе: размышляя о переменах, произошедших в среде украинских евангельских христиан за годы независимости страны Вестник служений и церквей «Восток-Запад» (East-West Church and Ministry Report. — Том 12. Выпуск 1 (зима 2004 года)]

Інтерв'юований нами В. Сливка, пастор однієї з харизматичних церков, називає три головних, на його переконання, причини секуляризації. По-перше, це відсутність святості в церкві; по-друге, — багатство й вседозволеність, які дають людині ілюзію самодостатності й на цьому пошуки нею Бога припиняються; і, по-третє, це втрата служіння пророка, яке потрібно для підтримки чистоти у церкві. Г. Комендант причиною секуляризації вважає у відсутності високодуховного морального життя кожного конкретного віруючого. В. Решетинський вказує, що секуляризація відбувається тоді, коли: церква у своєму прагненні краще впливати на цей світ намагається нічим від нього не відрізнятись; 2) коли доктрина процвітання починає домінувати і витіснити всі інші доктринальні положення; 3) коли компроміс переходить той крихткий вододіл, за яким починається духовне ослаблення.

Звичайно, настрої і скерування протестантських лідерів не повною мірою відображають усю складність атмосфери, яка існує в протестантських спільнотах України. Але вони дають певне уявлення про зміни, котрі відбулися в українському пізньому протестантизмі впродовж останніх 15 років і про ті напрямки, в яких ці зміни продовжують розвиватися.

3

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ І РЕЛІГІЄЗНАВЧОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ

*Р.Шеретюк** (м. Рівне)

ГЕОПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ПЕРЕНЕСЕННЯ МИТРОПОЛИЧОЇ КАФЕДРИ З КИСВА ДО ВОЛОДИМИРА НАД КЛЯЗЬМОЮ (XIII ст.)**

Актуальність проблеми. Переселення двох Київських митрополитів Кирила II (1250-1281) і Максима (1285-1305) на Північ, до Володимира над Клязьмою, поставило Галицько-Волинську державу і Українську Церкву у важке становище. Допоки Київ залишався фактичною кафедрою митрополита, останній міг довгий час перебувати в північно-руських містах, не викликаючи на Півдні особливо сильного занепокоєння чи невдоволення. Однак з переміщенням митрополита Максима на постійне перебування у столицю північно-руського великого князя (1299), правителі південно-західного регіону Русі зрозуміли, що таким чином вони втрачають значну духовно-політичну силу, яка віднині давала Півночі перевагу у питанні про загальнооруську гегемонію.

Щоб не допустити й тіні будь-якої залежності від північно-руського великокняжіння і звільнити релігійну совість своїх підданих від підпорядкування митрополиту, що постійно перебував у Володимирі над Клязьмою, галицькі князі в особі Юрія Львовича (1301-1315), внука Данила Романовича Галицького, вирішили відокремитися від Київського митрополита в церковному відношенні і порушили клопотання перед Константинопольським патріархом про поставлення окремої митрополії для Південно-Західної Русі в її столиці Галичі.

* Шеретюк Р.М. — старший викладач кафедри мистецтвознавства та культурології Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету.

** © * Шеретюк Р.М., 2005